

ՀՏԴ 809.198.1Հայոց լեզու**Շողեր ՄԻՆԱՍՅԱՆ****ԱրՊՀ ալ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոնի դոցենտ, Բ.Գ.Թ.****E-mail: Shoger.minasjan@mail.ru****Հասմիկ ՂԱԶԱՐՅԱՆ****ԱրՊՀ ալ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոնի դոցենտ, Բ.Գ.Թ.****E-mail: ghazarian.hasmik @gmail.com**

ՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ԱՆԿԱՆՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ (ԲԱՐԴ ՍՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ)

Սույն հոդվածում բարդ ստորադասական նախադասության շրջանակներում քննվում են շարահյուսական մի շարք անկանոնություններ, որոնք հիմնականում վերաբերում են ստորադասի՝ գերադաս նախադասության ոչ ենթադրելի բառին լրացնելու, գերադաս նախադասության մեջ պարտադիր հարաբերյալ ունենալու- չունենալու, երկրորդական նախադասությունների կայուն շարադասության, գոյականին լրացնող պարագա և բային լրացնող որոշիչ երկրորդական նախադասությունների գոյության և մի շարք այլ հանգամանքների հետ:

Բանալի բառեր՝ հարաբերյալ շարահյուսություն, շարադասություն, գերադաս ու ստորադաս նախադասություններ, անկանոնություն, փոխակերպում, դերբայական դարձված, ենթակա, ստորոգելի, որոշիչ, պարագա, խնդիր, շաղկապ, բառական միջոցներ, քերականություն:

Մ. Մինասյան, Ա. Գազարյան
НЕЗАКОНОМЕРНЫЕ СИНТАКСИЧЕСКИЕ ЯВЛЕНИЯ В
СОВРЕМЕННОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ
(СЛОЖНОПОДЧИНЕННОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ)

В статье рассматриваются неправильные предикативные конструкции в сложноподчиненном предложении. Предикат в

этом случае дополняет члены предложения, малопредполагаемые синтаксическими правилами или не состоит в обязательных отношениях с членами главного предложения. Анализируются также проблема прямого порядка слов, проблема придаточного предложения обстоятельства, дополняющие существительное, и дополнительные придаточное предложение, дополняющее глагол.

Ключевые слова: соотносительное слово, синтаксис, главное и придаточное предложение, незакономерность, трансформация, деепричастный оборот, подлежащее, предикат, определение, обстоятельство, дополнение, союз, лексические средства, грамматика

Sh. Minasjan, H. Ghazaryan

IRREGULAR SYNTACHIC PHENOMENA IN MODERN ARMENIAN (COMPOUND SENTENCE)

The article considers some syntactic irregularities of compound sentence. In particular, it deals with the predicate of the secondary clause relating to unexpected parts of sentence. It may or may not have relations with the main basic parts of the principal clause. The article further covers fixed syntax of the secondary clause, the adverbial modifier clause supplementing the argument and attribute clause supplementing the verb.

Key words: correlative word, syntax, main and principal clauses, irregularity, transformation, verbal, subject, predicate, attribute, adverbial modifier, conjunction, lexical means, grammar.

Լեզվական նորմը պատմական մի որոշակի ժամանակաշրջանի համար լեզվի ինքնազարգացմամբ պայմանավորված և հասարակության կողմից ընտրված և ընդունված, հասարակական հաղորդակցմամբ ամրապնդված և խոսքային գործընթացում հաստատված լեզվական ամենաօրինակելի միջոցների համակարգը կանոնավորող օրենքների, օրինաչափությունների ամբողջությունն է, որը պարտադիր է հասարակության բոլոր անդամների համար¹:

Լեզվական նորմը արտացոլում է օրինաչափ երևույթներն ու գործընթացները, որոնք տեղի են ունենում խոսքում և իրենց արտահայտությունն են գտնում խոսքային գործընթացում: Լեզվական նորմը մեկընդմիջ տրված, քարացած երևույթ չէ, այլ ժամանակի ընթացքում փոփոխվող, ուստի անհրաժեշտ է ժամանակին արձանագրել այդ փոփոխությունները և ամրագրել կանոնական համակարգում:

Լեզվական նորմը նախևառաջ գրական լեզվի նորմն է: Գրական նորմը ներառում է գրական լեզվի բոլոր իրողությունները, ըստ այդմ լինում է հնչյունական, հնչյունափոխական, ուղղախոսական, ուղղագրական, վանկային,

¹ Աղաջանյան Զ., Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, Ե., 2007, էջ 13:

բառագիտական, բառակազմական, քերականական, կետադրական, ոճական: Քերականական նորմը իր հերթին համապատասխանաբար դրսևորվում է ձևաբանական նորմ և շարահյուսական նորմ հասկացությունների մեջ: Եթե ձևաբանական նորմը վերաբերում է բառերի ձևաբանական կառուցվածքին, այդ կառուցվածքի կրած ձևական փոփոխություններին, ձևաբանական միավորների դասակարգմանը ըստ նրանց ընդհանուր իմաստի ու ձևաբանական հատկանիշների, ապա շարահյուսական նորմը վերաբերում է բառակապակցությունների ու նախադասությունների կազմության, նախադասության անդամների ու նախադասությունների կապակցման եղանակների ու միջոցների, շարադասության հարցերին:

Սույն ուսումնասիրության մեջ կանդրադառնանք ժամանակակից հայերենում գործող շարահյուսական նորմի շրջանակներից դուրս գտնվող իրողություններին, որոնք կարելի է համարել շարահյուսական անկանոնություններ: Դրանք ներկայացնելու ենք բարդ ստորադասական նախադասության շրջանակում:

Ինչպես հայտնի է, բարդ ստորադասական նախադասության բաղադրիչ նախադասությունները կապված են ստորադասական հարաբերությամբ: Գերադաս է կոչվում բարդ ստորադասական նախադասության կազմի մեջ մտնող այն նախադասությունը, որը քերականորեն գերադաս(լրացյալ) է և ունի ստորադաս նախադասություն¹: Ստորադաս է կոչվում բարդ ստորադասական նախադասության կազմի մեջ մտնող այն նախադասությունը, որը քերականորեն ստորադաս է և լրացնում է գերադաս նախադասության միտքը²:

Ս.Աբրահամյանի տված սահմանումից ենթադրելի է, որ գերադաս և ստորադաս նախադասությունների գոյությունը պայմանավորված է միմյանցով: Սակայն հանդիպում են բազմաբաղադրիչ նախադասություններ, որոնցում կա ստորադասական շաղկապ ունեցող և զիջման պարագայական հարաբերություն արտահայտող ստորադաս նախադասություն, որը այդ կառույցում չունի իր լրացյալ գլխավոր նախադասությունը: Բերենք օրինակ:

Ասում են՝ Լուսինեն քննություններին լավ չի պատրաստվում. թեև չարժե, որ ես նրա համար այդքան մտահոգվում եմ:

Ընդգծված ստորադաս նախադասությունը բերված կառույցում չունի իր գերադաս նախադասությունը, այն կարելի է միայն մտքով վերականգնել (**թեև չարժե, բայց մտահոգվում եմ**):

Ստորադաս նախադասությունները իրենց բնույթով բազմազան են: Նրանք հիմնականում համապատասխանում են պարզ նախադասության անդամներին, բայց տարբերվում են նրանցից որոշ հատկանիշով: Կառուցվածքային հատկանիշով պայմանավորված՝ ստորադաս նախադասությունը պարզ

¹ **Աբրահամյան Ս.Գ.**, Հայոց լեզու, Շարահյուսություն, Ե., 2004, էջ 143:

² *Տե՛ս նույնը, էջ 144:*

նախադասության համապատասխան անդամի համեմատությամբ ավելի հարուստ բովանդակություն է արտահայտում: Չկա ստորոգյալին համապատասխանող երկրորդական նախադասություն, ստորոգելի երկրորդական նախադասությունը համապատասխանում է ստորոգելիին: Կան նաև ամբողջ գլխավոր նախադասությանը լրացնող երկրորդական նախադասություններ:

Այսպիսով՝ այն ստորադաս նախադասությունները, որոնք համապատասխանում են գերադաս նախադասության որևէ անդամի, լինում են՝ ա) գլխավոր անդամներին համապատասխանող, բ) ստորադաս անդամներին համապատասխանող ստորադաս նախադասություններ, որոնք բաժանվում են գոյականական անդամի լրացում և բայական անդամի լրացում ենթատեսակների:

Իրենց լրացյալի բնույթով պայմանավորված՝ անկանոն պետք է համարել այն ստորադաս նախադասությունները, որոնց լրացյալը **կոչական է, վերաբերական կամ ձայնարկություն:** Բերենք օրինակներ:

Հա՛յր մեր, որ երկնքում ես, սուրբ լինի անունը քո:

Ա՛յ տղա, որ կանգնած ես վերջում, մոտեցի՛ր:

Ընդգծված բառերը կոչականներ են, որ ստացել են որոշիչ ստորադաս նախադասություն լրացում:

Ափսսո, որ քեզ ավելի շուտ չեմ հանդիպել:

Երանի նրան, ով իր հայրենիքում է ապրում:

Երկու գերադաս նախադասություններում դիմավոր բայը գեղջված է, բայց ենթադրելի է (առաջինում՝ **է**, երկրորդում՝ **տանք**), այդ դեպքում համապատասխանաբար կունենանք ենթակա և հանգման խնդիր ստորադաս նախադասություններ:

Կան հարաբերական դերանունով կապակցված բարդ ստորադասական նախադասություններ, որոնց գերադաս նախադասությունը միակազմ է, իսկ ստորադասը փոխարինում է գերադասի գլխավոր անդամին և ստորադաս նախադասությունների որևէ տեսակի մեջ չի մտնում: Օրինակ՝ **Ահա նա, ում ես փնտրում էի: Ամառ էր, երբ նրան հանդիպեցի:**

Ինչպես հայտնի է, ստորադաս նախադասությունը գերադասի հետ կապվում է բառական և քերականական եղանակներով: Որպես բառական միջոցներ հանդես են գալիս շաղկապներ, շաղկապական բառեր և հարաբերյալներ:

Որպես հարաբերյալներ հանդես են գալիս հիմնականում ցուցական դերանունները, ընդ որում միայն **և** արմատական հնչյուն ունեցողները: Ս.Աբրահամյանի կարծիքով՝ հարաբերյալի դերում կարող են հանդես գալ նաև որոշյալ դերանուններ և համապատասխան իմաստ արտահայտող բառակապակցություններ, ինչպես՝ **ամենը, այն ամենը, ամեն բան, ամեն մեկը, բոլոր(ը), յուրաքանչյուր(ը), յուրաքանչյուր ոք¹:** Օրինակ՝ **Հայտնի չէ այն ամենը,**

¹ Տե՛ս նույնը, էջ 141:

ինչ կատարվել է: Ստուգիր ամենք, ինչ գրված է: Ընդգծվածները պետք է համարել հարաբերյալներ, քանի որ հակառակ դեպքում պետք է ստանանք որոշիչ երկրորդական նախադասություններ, մինչդեռ որոշյալ դերանունը որոշիչ չի ընդունում:

Ինչ վերաբերում է **բոլոր** և **ամեն բան** լեզվական միավորներին, ապա Ս.Աբրահամյանը դրանք համարում է տարաբժեք՝ հարաբերյալ կամ գերադաս նախադասության լիարժեք անդամ. « Այսպես՝ **Մենք տեսանք բոլորին, ովքեր եկել էին** նախադասության ստորադաս բաղադրիչը ուղիղ խնդիր է, եթե մենք այն ընկալում ենք որպես **բոլորը** հարաբերյալին փոխարինող լրացում(հմմտ.**Մենք տեսանք եկածներին**): Բայց այդ ստորադաս նախադասությունը կարող է նաև ըմբռնվել որպես **բոլորը** բառի լրացում(հմմտ. **Մենք տեսանք եկած բոլորին**), և այդ դեպքում այն կլինի որոշիչ ստորադաս նախադասություն»¹: Կարծում ենք՝ այստեղ կարող ենք ունենալ նաև երրորդ տարբերակը՝ բացահայտիչ երկրորդական նախադասություն: Այսպես **Մենք տեսանք բոլորին՝ եկածներին**:

Քննվող երևույթի շրջանակներում անկանոնություն պետք է համարել հարաբերյալի դերում որոշ գոյականների հանդես գալը, ինչպես՝ **բան, տեղ, ժամանակ, ձև**: Բերենք օրինակներ:

Մենք հասանք այն բանին, որ մեզ ընդունեցին: **Մենք հասանք այն տեղը, որտեղ մեզ սպասում էին:** **Մենք հասանք այն ժամանակ, երբ արդեն ուշ էր:** **Մենք կվարվենք այն ձևով, ինչպես մեզ հարմար է:**

Առաջին նախադասության մեջ ունենք հանգման անտողակի խնդիր ստորադաս, երկրորդում՝ տեղի պարագա, երրորդում՝ ժամանակի պարագա, չորրորդում՝ ձևի պարագա:

Ակնհայտ է, որ այս գոյականների հարաբերյալ ընկալվելուն նպաստել է **այն** ցուցական դերանունը, որը տրամաբանական շեշտի կրողն է, **բան** բառի ընդհանրական իմաստ ունենալը, իսկ **տեղ, ժամանակ** և **ձև** բառերը հանդես են գալիս այն գլխավոր նախադասություններում, որոնք ունեն համապատասխանաբար համանուն երկրորդականներ:

Օրինաչափորեն շաղկապները և շաղկապական բառերը հանդես են գալիս ստորադաս նախադասության մեջ, իսկ հարաբերյալները՝ գերադաս: Ըստ Հ. Զաքարյանի և Յու. Ավետիսյանի՝ հետևանքի շաղկապները, ի տարբերություն մյուս բոլոր ստորադասական շաղկապների, լինում են գլխավոր նախադասության կազմում²: Ըստ նրանց՝ «Ուրիշ հյուրանոց չճարեցինք, ուրեմն բավարարվենք այս մեկով» նախադասության երկրորդ բաղադրիչն է գլխավոր, որովհետև առաջին բաղադրիչ նախադասության մեջ կարելի է ավելացնել

¹ Տե՛ս նույնը, էջ 163:

² Զաքարյան Հ., Ավետիսյան Յու., Հայոց լեզու. Շարահյուսություն, Ե.2009, էջ 133:

պատճառի ու հիմունքի շաղկապներ: Օրինակ՝ **Քանի որ ուրիշ հյուրանոց չճարեցինք, ուրեմն բավարարվենք այս մեկով**¹:

Սակայն այս տրամաբանությամբ առաջնորդվելու դեպքում «Զանգեցի, Բայց նա չպատասխանեց» նախադասությունը պետք է համարել բարդ ստորադասական, քանի որ առաջին բաղադրիչ նախադասության սկզբում կարելի ավելացնել զիջական որևէ շաղկապ (**թեև, թեկուզ, չնայած** և այլն), ինչպես՝ **Թեև զանգեցի, բայց նա չպատասխանեց**:

Մեր կարծիքով՝ հետևանքի շաղկապները (ուստի, ուրեմն, հետևապես, հետևաբար, այնպես որ) գտնվում են ստորադաս նախադասության մեջ, եթե ունենք հետևանքի ստորադաս նախադասություն (**Անձրևում է, ուստի պետք վերադառնանք**), և այս իրողությունը կանոնական է, և գտնվում են գլխավոր նախադասության մեջ որպես զուգադրական շաղկապի բաղադրիչ, եթե ունենք պատճառի կամ հիմունքի պարագա երկրորդական նախադասություն (**Քանի որ անձրևում է, ուստի պետք է վերադառնանք**):

Ստորադաս և գերադաս նախադասությունների կապակցման հարցում հարաբերյալների դերն այն է, որ ակնարկում են երկրորդական նախադասության իմաստը, կատարում են շարահյուսական այն դերը, ինչ որ ստորադաս նախադասությունը: Ինչպես նշվեց, որպես հարաբերյալ հանդես են գալիս հիմնականում ցուցական դերանունները, երբեմն՝ որոշյալ դերանուններ ու համապատասխան իմաստ արտահայտող բառակապակցություններ²:

Սակայն կան ստորոգելի ստորադաս նախադասությամբ կառույցներ, որոնցում որպես հարաբերյալ հանդես են գալիս **ոչ այլ ինչ, ոչ այլ ոք** արտահայտությունները, իսկ կապակցող շաղկապն է՝ **եթե ոչ**-ը³: Օրինակ՝ **Սա ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ աչքակապություն: Սա ոչ այլ ոք է, եթե ոչ մեր հակառակորդը**:

Ինչպես գիտենք, գերադաս նախադասության մեջ որպես կանոն հարաբերյալը կարող է լինել կամ չլինել:

Հարաբերյալը պարտադիր է, երբ՝

1. հոլովով չի համաձայնում հարաբերականի հետ, և ինքն է հուշում ստորադաս նախադասության բնույթը, օրինակ՝ **Նեղացել էի նրանցից, ովքեր իրենց խոսքի տերը չէին**:

2. ստորադաս նախադասության և դրա անմիջական լրացյալի միջև կան այնպիսի բառեր, որոնք կարող են լրացյալ կարծվել, օրինակ՝ **Սա այն տղայի գիրքն է, որ երեկ կորել էր**:

3. եթե ունենք ստորոգելի ստորադաս նախադասություն⁴:

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² **Աբրահամյան Ս.Գ.**, Հայոց լեզու, Շարահյուսություն, Ե., 2004, էջ 141:

³ **Տե՛ս Պառնասյան Ն.Ա.**, Ստորադասական կապակցությունը արդի հայերենի բարդ նախադասություններում, Ե., 1961, էջ 72:

⁴ Տե՛ս **Աբրահամյան Ս.Գ.**, նույնը, էջ 150:

Անկանոնությունն պետք է համարել առանց հարաբերյալի ստորոգելի ստորադաս նախադասությունը, ինչպես՝ **Մա չէ, որ երեկ հայրենասիրությունից է խոսում: Դու չես, որ մոլորեցնում էիր մեր հայրենակիցներին:** Հարաբերյալը կարող է չարտահայտվել նաև ստորոգելի ստորադասական ունեցող այնպիսի գլխավոր նախադասություններում, որոնց հանգույցը **համարել** վերացական բայն է: Օրինակ՝ **Ես կհամարեմ, որ գրպանիցս փող եմ կորցրել¹:**

Քննվող երևույթին հակառակ՝ կան դեպքեր, երբ հարաբերյալը բացառվում է:

Հարաբերյալը բացառվում է, եթե որոշիչ երկրորդական նախադասության որոշյալը անորոշ առումով է(**Ահա քեզ նորություն, որ կհետաքրքրի միայն քեզ**), կամ միակ հնարավորն է և երկրորդական նախադասությունից հեռացած չէ(**Նայիր, ահա մոտենում է հայրս, որ հենց նոր ժամանեց Մոսկվայից**)²:

Հետաքրքիր և անկանոն պետք է համարել այն երևույթը, որ հարաբերյալի առկայություն-բացակայությունը որոշիչ դեր է կատարում չափի և հիմունքի ստորադաս նախադասությունների բնույթի տարբերակման հարցում: Այսպես՝ «Նա **այնքան** խելոք չէ, ինչքան կարծում էինք» նախադասության մեջ հարաբերյալի առկայության դեպքում ունենք չափի պարագա ստորադաս նախադասություն, բացակայության դեպքում՝ հիմունքի պարագա³:

Ստորադաս նախադասությունների գերակշիռ մասը փոխարինում է գերադաս նախադասության բացակա կամ ձևականորեն առկա (հարաբերյալի դեպքում) որևէ անդամի, որով պայմանավորված՝ ստանում է համապատասխան անվանումը՝ որոշիչ ստորադաս, ուղիղ խնդիր ստորադաս, չափի պարագա ստորադաս նախադասություն:

Մասնագիտական գրականության մեջ նշվում է, որ միայն ստորոգելի ստորադաս նախադասությունը փոխարինում է ոչ թե գերադաս նախադասության ստորոգյալին, այլ նրա մի մասին՝ ստորոգելիին, ուստի և կոչվում է **ստորոգելի ստորադաս նախադասություն**: Մակայն հանդիպում են նաև այնպիսի ստորադաս նախադասություններ, որոնք փոխարինում են գերադաս նախադասության բաղադրյալ ենթակայի մի մասին: Դա լինում է այն դեպքում, երբ գերադաս նախադասության ենթական բացառական հոլովով ստորադաս անդամ ունեցող բառակապակցություն է:

Բերենք օրինակներ:

Ուսանողներից նրանք, ովքեր մասնակցել էին ճամբարին, գոհ էին:

Պատգամավորներից նրանք, ովքեր չէին քվեարկել, ունեին իրենց պատճառները:

Շարադասությունը բարդ ստորադասական նախադասության բաղադրիչների կապակցության միջոցներից է. այն ընդգրկում է ոչ միայն

¹ Տե՛ս *Ջաքարյան Հ., Ավետիսյան Յու.*, նույնը, էջ 146:

² Տե՛ս *Ջաքարյան Հ., Ավետիսյան Յու.*, նույնը, էջ 141-142:

³ Տե՛ս *Աբրահամյան Մ., Գ.*, նույնը, էջ 190

գերադաս ու ստորադաս բաղադրիչների շարադասությունը, այլև այդ բաղադրիչների համապատասխան անդամների դիրքն ու դասավորության հաջորդականությունը: Նախ անդրադառնանք առաջինին:

Բարդ ստորադաս նախադասության շարադասությունը քննելիս ելակետ է ծառայում գերադաս բաղադրիչը, որի հանդեպ ստորադաս բաղադրիչը կարող է ունենալ երեք դիրք. այն կարող է նախորդել, հաջորդել գերադաս նախադասությանը կամ ընդմիջել այն: Լեզվական այս իրողությունը վերաբերում է բարդ ստորադասական նախադասությունների մեծագույն մասին: Սակայն սրանց կողքին կան պարտադիր շարադասություն ունեցող ստորադաս նախադասություններ, որոնք կա՛մ միայն նախորդում, կա՛մ միայն հաջորդում են գերադաս նախադասությանը:

Պարտադիր նախադաս են այն ստորադաս նախադասությունները, որոնք՝

1. կապակցվում են զուգադիր շաղկապներով, ինչպես՝ **Թեև ցուրտ էր, բայց շարունակում էին աշխատել: Ինչպես դեղնած տերևներն են փարվում ոտքերիս և խշխշում, այնպես էլ երկու բարակ ձեռքեր ձգվում են դեպի ինձ և խնդրում:**

2. կապակցվում են **թե չէ** շաղկապով, ընդ որում նշենք, որ այս շաղկապը նախադասության վերջում դրվող միակ ստորադասական շաղկապն է, օրինակ՝ **Մտավ թե չէ, սկսեց մեղադրել¹:**

3. ունեն **եթե-ի** և **երբ-ի** գեղչում, ինչպես՝ **(Եթե) Աստված եք՝ փշրե՛ք նրանց բոլոր մոմերը: (Երբ)Լույսը բացվի՝ կգնանք:**

Ստորադաս նախադասությունները կարող են լինել նաև պարտադիր վերջադաս: Այդպիսիք են՝

1. **որ-** ի գեղչումով ստորադաս նախադասությունները, ինչպես՝ **Ասում են՝ ուռին աղջիկ էր ինձ պես²:**

2. այն ենթակա ստորադաս նախադասությունները, որոնց գլխավոր նախադասության ստորոգյալը արտահայտված է **թվալ, երևալ, մնալ, պատահել** և նման մի քանի բայերով կամ անվանական բաղադրյալ է **(անհայտ է, հայտնի է, հասկանալի է, զարմանալի է, լավ է, հաճելի է, հնարավոր է, ցավալի է, հնարավոր է, անսպասելի է** և այլն):

Օրինակ՝ **Թվում է, թե ամեն բան արդեն ասվել է: Զարմանալի է, որ այդ ճիվաղը դեռ կենդանի է:**

3. որոշիչ և բացահայտիչ ստորադաս նախադասությունները, որոնք նախադաս չեն կարող լինել, որովհետև պարտադիր հաջորդում են լրացյալին, ինչպես՝ **Մտրակը դառնում է սև օձ, որ զարկում է ձիու ողորկ մարմնին: Հետո, երբ արդեն սպիտակ մազեր կային նրա գլխին, Հագրոյի քոչը ելավ այս բարձր սարը³:**

¹ Տե՛ս **Պապոյան Ա., Բաղիկյան Խ., Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Ե., 2003, էջ 283:**

² Տե՛ս **Զաքարյան Հ., Ավետիսյան Յու.,** նույնը, էջ 141:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

Սովորաբար վերջադաս են լինում նաև ստորոգելի և ներգործող խնդիր երկրորդական նախադասությունները¹: Օրինակ՝ **Մեր ցանկությունն այն է, որ աշխարհում լինի կայուն խաղաղություն:**

Ինչ վերաբերում է բարդ ստորադասական նախադասության բաղադրիչների համապատասխան անդամների դիրքի ու դասավորության հաջորդականությանը, ապա պետք է նշել, որ որպես կանոն ստորադասական շաղկապները հանդես են գալիս ստորադաս նախադասության սկզբում(**թե չէ՝**ն բացառություն է): Սակայն երբեմն, հատկապես ժողովրդախոսակցական ոճի ազդեցությամբ շաղկապից կամ հարաբերական բառից առաջ կարող են դրվել այլ անդամներ: Օրինակ՝ **Շոգը որ սկսվում է, աշխատել չի լինում: Արամին եթե բան պատահած չլինի, եկած կլինի**²:

Մասնագիտական գրականության մեջ ուղիղ և ներգործող խնդիրները կոչվում են **սեռի խնդիրներ**, քանի որ այդ խնդիրները ենթադրում են համապատասխանաբար ներգործական և կրավորական սեռերի առկայություն: Նույնը վերաբերում է նաև ուղիղ և ներգործող խնդիր ստորադաս նախադասություններին, որոնք պետք է լրացնեն գերադաս նախադասության մեջ առկա համապատասխանաբար ներգործական և կրավորական սեռերի բայերին:

Ս.Աբրահամյանը նշում է, որ ներգործող անուղակի խնդիր կարող են ունենալ նաև մի շարք չեզոք սեռի բայեր, ինչպես՝ **ամաչել, գոհանալ, նեղանալ, սարսափել, սոսկալ** և այլն: Օրինակ՝ **Արամը սարսափում է նրանից, որին առաջ իր բարեկամն էր կարծում: Մարդն ավելի նեղանում է նրանից, ումից ավելի շատ սպասելիքներ ունի**³:

Կարծում ենք՝ այս երկրորդական նախադասությունները ավելի մոտ են պատճառի պարագա երկրորդականներին: Սակայն Ս. Աբրահամյանը իրավացիորեն առանձնացնում է մի շարք չեզոք սեռի բայեր, որոնք կարող են ունենալ ներգործող խնդիր. դրանք համարժեք են կրավորական սեռի բայերին, ինչպես՝ **ընդունելություն գտնել- ընդունվել, վիրավորանք ստանալ- վիրավորվել, հավանության արժանանալ-հավանվել**(գործածական չէ) և այլն⁴: Բերենք օրինակներ: **Այդ առաջարկությունը ջերմ ընդունելություն գտավ(ջերմորեն ընդունվեց) նրանց կողմից, որոնց համար թանկ է խաղաղությունը: Նախագիծը հավանության արժանացավ (հավանվեց)նրանց կողմից, ովքեր մրցույթ էին հայտարարել:** Ակնհայտ է, որ այս դեպքում ևս ունենք անկանոնություն:

Ստորադաս անդամներին համապատասխանող ստորադաս նախադասությունները ունեն երկու տեսակ՝ գոյականական անդամի լրացում և

¹ Տե՛ս *Աբրահամյան Ս., Գ., նույնը, էջ 150*:

² Տե՛ս *Աբրահամյան Ս., Գ., նույնը, էջ 141*:

³ Տե՛ս *Աբրահամյան Ս., Գ., նույնը, էջ 168*:

⁴ Տե՛ս *նույն տեղում*:

բայական անդամի լրացում: Միանշանակ է, որ բայական անդամի լրացում ստորադաս նախադասությունները լրացնում են միայն բայով կամ իր կազմի մեջ բայական բաղադրիչ ունեցող անդամի¹:

Գերադաս նախադասության անվանական բաղադրյալ ստորոգյալը նույնպես կարող է ունենալ բայական անդամի լրացումներ: Այսպես, չափի պարագա ստորադաս նախադասությունները կարող են լրացնել ածական ստորոգելիի: Օրինակ՝ **Նա այնքան գեղեցիկ էր, որ անհնար էր չնայել:**

Հետաքրքիր է այն երևույթը, որ պարագա ստորադաս նախադասությունները կարող են լրացնել բայական անդամի լրացմանը՝ դառնալով լրացման լրացում ստորադաս նախադասություններ: Այսպես, կան ձևի պարագային լրացնող նպատակի, չափի, պատճառի պարագա երկրորդական նախադասություններ: Բերենք օրինակներ: **Նա այդ ասաց հայերեն, որ իրեն չհասկանան: Աղջիկը այնքան գեղեցիկ երգեց, որ գրավեց բոլորի ուշադրությունը: Կինը շշուկով է խոսում, որովհետև բոլորը քնել էին:**

Այն, որ պարագա երկրորդական նախադասությունները կարող են լրացնել գոյականական անդամին՝ արտահայտված ոչ միայն բայով, այլև ածականով, նաև անվանական բաղադրյալ ստորոգյալի գոյականով արտահայտված ստորոգելիին, կարծում ենք, պետք է համարել անկանոնություն: Օրինակ՝

1. **Սա պատառուտված գիրք է, որովհետև անխնամ են վարվել հետը**(պատճառի պարագա ստորադաս նախադասությունը լրացնում է բայով արտահայտված որոշյին):

2. **Սա հետաքրքրական գիրք է, որովհետև շատերն են կարդում**(հիմունքի պարագա ստորադաս նախադասությունը լրացնում է ածականով արտահայտված որոշյին):

3. **Սա տուն է, որովհետև այստեղ ապրողներ կան** (պատճառի պարագա ստորադաս նախադասությունը լրացնում է գոյականով արտահայտված ստորոգելիի):

4. **Սա շինանյութ է, քանի որ այն օգտագործվում է շինարարության մեջ** (հիմունքի պարագա ստորադաս նախադասությունը լրացնում է գոյականով արտահայտված ստորոգելիին)²:

Երկրորդական նախադասությունները հաճախ ունենում են իրենց հոմանիշ դերբայական դարձվածները: Որոշակի կանոններով մեծ մասամբ հնարավոր է (կան չփոխակերպվող կառույցներ) դերբայական դարձվածով պարզ նախադասությունը վերածել բարդ ստորադասական նախադասության և հակառակը: Գործող այս ընդհանուր օրինաչափությանը հակասում են էական բայով կազմված բաղադրյալ անվանական ստորոգյալով բացահայտիչ, որոշիչ,

¹ Տե՛ս նույնը, էջ 160 և **Պապոյան Ա., Բաղիկյան Խ., Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Ե., 2003, էջ 312:**

² Տե՛ս **Աբրահամյան Ս.Գ.,** նույնը, էջ 161:

երբեմն էլ ենթակա, ստորոգելի երկրորդական նախադասությունները, որոնք փոխակերպվում են առանց դերբայական դարձվածի, որպես անվանական բառակապակցություն: Օրինակ՝

Ինքը, որ երդվյալ ուխտավոր է, պիտի դառնա մենակյացի կյանքով ապրող մի նահատակ: Ինքը՝ երդվյալ ուխտավորը, պիտի դառնա մենակյացի կյանքով ապրող մի նահատակ:

Վերջին պեղումների ժամանակ հայտնաբերվել է մի արձանիկ, որ անչափ հին է: Վերջին պեղումների ժամանակ հայտնաբերվել է անչափ հին մի արձանիկ:

Այս գիրքը կլինի նրա նվերը, ով ամենից ընթերցասեր է: Այս գիրքը կլինի ամենից ընթերցասերի նվերը:

Ինձ կփոխարինի նա, ով այս գործի ճշմարիտ նվիրյալն է: Ինձ կփոխարինի այս գործի ճշմարիտ նվիրյալը:

Մեր պատվիրակը նա է, ով այդ գործի մանրամասներին ամենից տեղյակն է: Մեր պատվիրակը այդ գործի մանրամասներին ամենից տեղյակն է¹:

Բարդ ստորադասական նախադասությունը և նրա փոխակերպված տարբերակ պարզ նախադասությունը իմաստով նույնական և հայերենի լեզվամտածողության դրսևորման երկու տարբեր ձևեր են. նրանք իրարից անկախ և իրար կողքի հավասարապես գոյակցում են լեզվում և չեն բացառում մեկը մյուսին: Փոխակերպման արդյունքում առաջացած դերբայական դարձվածը կատարում է նույն պաշտոնը, ինչ բնույթի որ եղել է երկրորդական նախադասությունը:

Անվիճելի է, որ դերբայական դարձվածի գերադաս անդամին լրացնող անդամները պետք լինեն բայական անդամի լրացումներ՝ խնդիրներ և պարագաներ: Սակայն հանդիպել ենք մի հետաքրքիր իրողության, որը անկասկած անկանոն պետք է համարել: Եթե որոշիչ ստորադաս նախադասությունը լրացնում է գերադաս նախադասության գոյականաբար գործածված բայի, ունենում ենք որոշիչ պաշտոն կատարող դերբայական դարձված, որը լրացնում է բայի: Օրինակ՝ **Այդպես դատում են այն խաղացողները, որոնք ակտիվ մասնակցել են:** Այդպես դատում են ակտիվ մասնակցած խաղացողները: **Պարզներից հրաժարվեցին այն նստածները , որոնք արդեն մեկ անգամ պարզն են ստացել:** Պարզներից հրաժարվեցին արդեն մեկ անգամ պարզն ստացած նստածները:

Ուղիղ խնդիր ստորադաս նախադասությամբ յուրահատուկ կապակցություն պետք է համարել նաև ուրիշի ուղղակի խոսքի կապակցությունը հեղինակի խոսքի հետ: Հասկանալի է, որ այսպիսի կապակցության մեջ չեն գործածվում

¹ Տե՛ս *Ջաքարյան Հ., Ավետիսյան Յու.*, նույնը, էջ 185:

շաղկապներ, հարաբերական բառեր. կապակցությունը կատարվում է շարահարությամբ¹: Օրինակ՝

Կաթողիկոսը մոլեզունեց, այլայլվեց մոայլ լռության մեջ և գոչեց.

- Պատրաստվեցե՛ք սխրագործության(Դ.Դ.):

Այսպիսով՝ շարահյուսական անկանոնությունը հիմնականում արտահայտվում է բարդ ստորադասական նախադասություններում՝ կապված գերադաս նախադասության բացակայության դեպքում ստորադասի առկայության, ստորադասի՝ գերադաս նախադասության ոչ ենթադրելի բառին լրացնելու, գերադաս նախադասության մեջ պարտադիր հարաբերյալ ունենալու- չունենալու, ստորադաս նախադասության գլխավորի բառակապակցությամբ արտահայտված ենթակայի մի մասին փոխարինելու, որոշ կառույցներում երկրորդական նախադասությունների կայուն շարադասության, գոյականին լրացնող պարագա և բային լրացնող որոշիչ երկրորդական նախադասությունների գոյության, երկրորդական նախադասության փոխակերպման արդյունքում դերբայական դարձվածի փոխարեն անվանական բառակապակցության առաջացման, գլխավոր նախադասության մեջ պարագա ստորադաս նախադասություն ունեցող պարագաների առկայության և մի շարք այլ հանգամանքների հետ:

Գրականություն

1. Աբրահամյան Ս. և այլք, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 3, Ե., 1976:
2. Աբրահամյան Ս., Ժամանակակից հայերենի քերականություն, Ե., 1974:
3. Աբրահամյան Ս., Առաքելյան Վ., Քոսյան Վ., Հայոց լեզու, շարահյուսություն, երկրորդ մաս, Ե., 1975:
4. Աբրահամյան Ս. Գ., Ժամանակակից հայերենի քերականություն, Ե., 1975:
5. Աղայան Է.Բ., Լեզվաբանության հիմունքներ, Ե., 1987:
6. Աղաջանյան Զ., Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, Ե., 2007:
7. Առաքելյան Վ., Հայերենի շարահյուսություն, հատոր ք, Ե., 1964:
8. Ասատրյան Մ. Ե., Ժամանակակից հայոց լեզու, Ե., 1989:
9. Ավետիսյան Յու., Զաքարյան Հ., Հայոց լեզու. Շարահյուսություն, Ե., 2009:

¹ Տե՛ս **Աբրահամյան Ս.Գ.**, նույնը, էջ 164:

10. Պապոյան Ա., Բադիկյան Խ., Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Ե., 2003:

11. Պառնասյան Ն.Ա., Ստորադասական կապակցությունը արդի հայերենի բարդ նախադասություններում, Ե., 1961:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի անդամ, Բ.գ.թ. Լ.Գ.Մարգարյանը: